

İki Muhayyile: İmparatorluk ve Ulus Devlet

Two Imaginations: Empire And Naton State

Burak GÖKALP

Doktora, Pamukkale Üniversitesi,
burak.gklp@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0652-5903>

Hayrettin ÖZLER

Prof. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü
hayrettin.ozler@dpu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7056-4061>

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Gökalp, Burak - Özler, Hayrettin. "İki Muhayyile: İmparatorluk ve Ulus Devlet".
Akademik İncelemeler Dergisi 16 / 2 (Ekim 2021): 156-171.
<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.940311>

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 21.05.2021
Kabul Tarihi/Date Accepted: 12.10.2021
Yayın Tarihi/Date Published: 15.10.2021

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 16 | Sayı/Issue: 2 |
Yıl/Year: 2021 (Ekim/October)

15. yıl

İki Muhayyile: İmparatorluk ve Ulus Devlet

Öz

Bu makale, ulus gibi hayali cemaatlere dayanan topyekûn egemen devlet anlayışlarının yerine gerçek ve fiili toplum veya toplumlararası ilişkilere dayanan bir siyasa biçimi olarak emperyal tahayyülü ele almaktadır. Burada ele alındığı şekliyle emperyal tahayyül ulus-devlet fikrine bir alternatif olmayı değil toplulukların ve ulus-devletlerin kendi ve öteki ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmelerine ve daha yapıcı ilişkiler kurmalarına yardımcı olacak düşünsel bir derinlik kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada iki ana iddia mevcuttur. Bunlardan ilki günümüzün en belirgin sorunlarından olan ben-öteki ilişkisinin milliyetçi kuruluşunun kısıtıcı sonuçlarından kaçınmak için yeni bir aidiyet biçiminden ziyade mevcut aidiyet biçimlerini kapsayacak olan sosyo-politik bir çerçevenin hem teorisinin hem de somut gövdesinin ortaya konulması gerekliliğidir. İkincisi ise soruna sebep olan temel dinamiğin ulus devletlerin sırtında taşıdığı emperyalizmin mirası olduğudur. Diğer bir ifadeyle, bu makalede tespit edilen sorun ulus devletlerin modern imparatorluklardan miras aldıkları emperyalizmi daha merkezi, daha bürokratik ve daha etkili şekilde icra edecek bir uluslararası sistem oluşturmalarıdır. Bu sorunun çözümü olarak iki farklı imparatorluk kategorisi üzerinden alternatif bir yol haritası oluşturulmaktadır. Bu yol haritası da modern imparatorlukların öncesine uzanan himayeci niteliğe sahip klasik (imperyal) imparatorlukların tecrübelerinden faydalanmaktır. Diğer bir ifade emperyalizmi önceleyen ve onun zıttı olan ve merkezi olmaktan ziyade ağ şeklinde örgütlenmiş, katı olmaktan ziyade esnek bir imparatorluk tecrübesine başvurulması gerekliliği vurgulanmıştır. Bunun için ilk olarak tarihsel sosyolojik bir perspektif çerçevesinden imparatorluklar ile ulus-devlet ve emperyalizm biçimleri arasındaki fark ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından anti-emperyalist olma iddiasında olan ulus devletler, uluslararası ve uluslararası üstü örgütlerin başka türlü emperyalizm biçimleri olabileceği tartışılmıştır. Son olarak bunun üstesinden gelmek için geçmişten gelen emperyal geleneğin inkârının değil sürekliliğinin önemine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Sosyolojisi, Ulus Devlet, Klasik İmparatorluklar, Modern Emperyalizm, Sömürgecilik

Two Imaginations: Empire And Naton State

Abstract

This article deals with imperial imagination as a mode of policy which depends on actual and factual societal or intra-societal relations rather than total sovereign state conceptions which depend on imaginary communities like nations. Imperial imagination as approached here does not aim to be an alternative to nation-states but to bring in an intellectual depth in reconsidering their relations and establishing more constructive relations within themselves and with the others. There are two main claims in this study. The first of these is the necessity to put forward both the theory and the concrete body of a socio-political framework that will encompass existing forms of belonging rather than a new form of belonging in order to avoid the crushing consequences of the nationalist establishment of the self-other relationship, which is one of the most obvious problems of our day. The second is that the fundamental dynamic that causes the problem is the legacy of imperialism that nation states carry on their backs. In other words, the problem identified in this article is that nation-states create an international system that will execute the imperialism they inherited from modern empires in a more centralized, more bureaucratic and more effective way. As a solution to this problem, an alternative roadmap is created over two different empire categories. This roadmap is to benefit from the experience of classical (imperial) empires with a patronage in the use of modern empires. In other words, the necessity of resorting to an imperial experience that precedes and contrasts imperialism, is networked rather than centralized, and flexible rather than rigid, has been emphasized. First, the differences and similarities between imperialisms of various kinds and empires are provided. Secondly the article stress upon the significance of acceptance rather than denial of the imperial heritage with which societies are entailed in order to overcome self-imposed imperialism.

Keywords: Political Sociology, Nations States, Classic Empires, Classical Imperialism, Modern Imperialism

Giriş

Uluslararası ilişkiler disiplinin Westphalyacı devlet anlayışı temelinde yükselen perspektifi, küresel politikanın temel aktörlerinin -tarihin büyük bir kısmında- devletler değil imparatorluklar olduğu gerçeğini örtmektedir (Ferguson, 2008, 273). Uzun imparatorluklar tarihinden ve kısa ulus-devlet deneyimlerimizden çıkarılacak pek çok ders vardır. Bu derslerden en önemlisi tarihsel sosyolojik bir perspektiften yola çıkarak farklılıkların (etnik farklılık ve şiddet) yönetimi ve post-ulusal ve küresel bir dönemin getireceği problemlere çözümler bulmaktır. Diğer bir ifadeyle, tarihsel sosyoloji ile ulusal devlet biçimleri ve imparatorlukların karşılaştırmalı bir okuması, iki devlet biçimi arasında kopukluklardan ziyade bir devamlılığın varlığını onaylamaktadır. Zira tarihsel sosyolojinin uluslararası ilişkilere dair ileri sürdüğü en ciddi iddialardan birisi uluslararası ilişkilere dair tartışmaların temelinde bir takım mitlerin bulunduğudür (Yalvaç, 2013: 4).

Bu perspektiften bakıldığında, tarihsel sosyolojik yöntem ile ulus devletlerden oluşan sistemin etnik farklılıklara dayanan şiddet politikasını reddettiği miti yapı sökümüne uğratarak ters-yüz edilebilir. Bu bağlamda, imparatorluk ve ulus-devlet biçiminde görünüm kazanan iki siyasal muhayyile elbette birbirinden tamamen kopuk olmadığı gibi birbirleriyle özdeşleştirilecek kategoriler de olamaz. İç içe geçmiş olan bu iki ideal tip birinin ötekine yerini bıraktığı bir tarihsel ilerleme sürecinin aşamaları olarak da görülemez. Krishan Kumar'ın (2010) "iki ilke tek pratik" olarak gördüğü imparatorluk olarak ulus-devlet ve ulus-devlet olarak imparatorluktan bahsedilebilir. Dünya siyasi tarihi bir imparatorluklar tarihi olarak okunduğunda ulus-devletler ya emperyalist siyasetin birer yan ürünü ya da birer mikro emperyalizm biçimleri olarak gözükmektedir. Her ulusun geçmişi bir yeniden değerlendirmeye ve inşaya dayandırılmaya çalışılsa da imparatorluk ulus devletlerin kurucu geçmişidir (Roy, 2000). Bugün iki yüz yıllık mazisi ve yarattığı muhayyel cemaatler (Anderson, 2015: 20) ile küresel siyasetin başat aktörü olarak görülen ulus devletlerin benimsedikleri politikalar, imparatorluk mirası göz önünde bulundurulmadan doğru bir analize tabi tutulamamaktadır (Burbank - Cooper, 2011). Daha önemlisi küreselleşme, ulusötesi örgütler ve uluslararası iktisadi sistemin kendisiyle beraber ulusal birimlerin emperyal bir merkeze doğru çekilmekte olduğunu göstermektedir (Bkz. Negri - Hardt, 2003). Bu bağlamda, çok-kültürlü, çok-etnili hatta çok-milletli yapılar olarak imparatorluklar bugünün sorunlarını değerlendirme ve çözme açısından ders verici niteliktedirler (Kumar, 2010).

Bu çalışmada tarihsel sosyolojik bir pespektif ile ulus devlet ve imparatorluklar karşılaştırmalı olarak incelenerek ulus devletlerin hâkim olduğu günümüzün siyasal söyleminde dışlanan emperyalizmin (sömürgeci) pratikte ulus devlet düzeyinde devam ettiği iddia edilecektir.

1. İmparatorluk Kavramını Ulus-devlet ve Emperyalizm Kavramları Nispetinde Ele Almak

Ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla emperyalist yayılmacılığın tarihi 19. ve 20. yüzyıllardır. Bu tarihsel kesişme emperyalizmin ve ulus-devletin yeni bir savaş ekonomisi ile emperyal genişleme ve ulus-devlet inşası birlikte küresel ölçekte benzer bir kurumsal değişimin ürünü olduğunu gösterir. Ulus-devlet ve imparatorluklar arasındaki farklılıklar, kati ayrımlar olarak düşünülmeseler de öncelikle Kumar'ın (2010) makalesinden ve bir ölçüde konuyla ilgili literatürden yola çıkarak şu şekilde sıralanabilir:

Tablo 1. Ulus Devlet ve İmparatorluk Karşılaştırması

	Ulus-Devlet	İmparatorluk
İdeoloji	Milliyetçi, etnokratik, milliyetçi emperyalizm	Atavist veya Evrenselci, emperyal ve misyoner milliyetçilik
İlke	Ortak kültür, etnik veya ırksal homejenlik	Çok-kültürlülük, etnik veya ırksal heterojenlik
Değer	Özgüllük, Eşitlik, Özgürlük	Elit ve yerel kültürler arasında bir hiyerarşi ile beraber kültürel özerklik
Yönelim	İçedönük ve komşularla gerilimli ilişkiler	Dışadönük, komşularla daha karmaşık (tehdit ve fırsatlar içeren) ilişkiler
Kutsallık	Öz-kutsama, öz-seçilmişlik, partikularizm	Misyon-kutsama, misyon için seçilmişlik, ahlaki ve dinsel amaçların evrenselciliği
Güç-Kültür Mesafesi	Elit ve halk arasında kültürel benzerlik açısından dar	Elit ve halklar arasında geniş mesafe ve farklı alanlara dağılmış; kozmopolitan elitler ve yerel kültürler; farklı halk ve topraklar üzerinden egemenlik
Tarih	Yerel	Yerel-ötesi

Bu farklılıklar yanında her iki yapı da sömürgeci olabilir ve kendi kendine yeten bir egemenlik ve otorite iddiasında bulunabilir. Günümüzde istikrarlı ve güçlü ulus-devletlerin pek çoğu (İngiltere, Fransa, Türkiye, Rusya, gibi) emperyal bir geçmişe sahiptirler. Yine bugünün Fransa, Britanya, İspanya gibi ulusal kimlikleri geçmiş imparatorluk muhayyileleri tarafından zorla biraraya gelen, birbirlerini aşağılayan, birbirini sömüren krallık ve halkların iç savaşının bir sonucudur (Kumar, 2010, 127). Hakeza, ulus-devlete yönelim hâlâ sivil savaşlara, ayrılıkçı hareketlere, etnokratik çizgide siyasal ayrımcılığa ve daha tehlikeli bir sonuç olarak ulus inşasının veya formasyonunun bu tür çatışmalara dayandırılmasına yol açmaktadır (Wimmer - Min, 2006, 875).

İmparatorluklar veya emperyal muhayyileler de tek bir ideal tip içerisinde toplanamayabilir; bazıları askeri (savaş, fetih, veya savaş teknik ve teknolojisindeki üstünlüğe dayalı), bazıları ekonomik (elbette kapitalist veya sosyalist olabileceği gibi, ekonomik güç ve sermayeye dayalı bir hegemonya olarak) veya ideolojik (komünizm, dinsel fundamentalizm, faşizm, ırkçı veya milliyetçi versiyonları) olabilir. Genellikle sömürgeci (modern) ve yayılcı (klasik) imparatorluklar şeklinde de bir ayrım da yapılmaktadır. Konu üzerindeki kavramsal tartışmalar ve anlaşmazlıklar literatürde oldukça yaygın olduğundan bu makalede, amacına uygun olarak toplumsallık şeklinde ifade edilebilecek bir düzeye -içerleme (bizleştirme) ve dışarlama (ötekileştirme) pratiklerine, asimilasyon ve entegrasyon düalizmine- odaklanılacaktır. Böylece bu yazı, emperyal devlet yerine emperyal toplum kavramı etrafında yeni bir çözümleme yapmayı amaçlamaktadır.

İmparatorluk kavramı içerdiği anlam veya diğer benzer kavramlardan ayırıcı/açıklayıcılığı özelliği açısından oldukça değişkenlik ve hareketlilik göstermekte olduğundan sabit veya ideal bir pratiğe veya politikalar bütününe gönderim yapmamaktadır. Dolayısıyla, bir pratik olarak imparatorluğu birbirinden farklı ama birbiriyle bağlantılı olan toplumların belli bir süre içinde ve belli bir yöne doğru sıkı veya

gevşek evrimsel organizasyonu olarak tanımlamak mümkündür. Bu yönüyle ideal bir imparatorluk tipolojisinden ziyade söz konusu olan şey “olağan şüphelilerden” oluşan bazen normatif bazen pejoratif bir “algılama” meselesidir (Ferguson, 2008, 276-277).

Bugün kullanılan imparatorluk ifadesinin kökeni, Roma Anayasasında bürokratların kamu gücünü kullanması anlamında gelen imperium kavramına dayanmaktadır. Richardson (1991, 2); imperium kavramının müphemliğinin nedenlerinden biri olarak kavramın Roma'nın geç cumhuriyet ve erken imparatorluk dönemine kadar (M.S. I. Yüzyıl) hukuki (seküler) değil dinsel bir içeriğe sahip olmasına bağlamaktadır. İmperium seçimlerle ilişkisi bağlamında kamusaldir ancak Jupiter'den gelen bir hediye olarak algılandığından tanrısal bir otoritedir. Çünkü Tanrının imperium'un hamiliyle olan ilişkisi bir özgüllüğü (muhasaslığı) barındırmaktadır. Richardson'ın (1991, 4) ifadesiyle erken dönem modern öncesi imparatorluklar söz konusu olduğunda, iktisadi çıkarlar -her daim önemini korumakla beraber- politik (güç) ve askeri (güvenlik) çıkarlar yanında ikincil önemdedir. Richardson'ın (1991, 2-3) karmaşık incelemesinden yola çıkılacak olursa imparatorluğun, kısaca hem yasal hem askeri niteliğe hem içeride hem dışarıda geçerli olan bir niceliğe sahip bir himaye biçimi olduğunu iddia etmek mümkündür. İmperium'un bir diğer özelliği imperia'ya (çoğulluğa) dönüşebilmesidir. Diğer bir ifadeyle, sınırsız sayıda halk üzerinde ve -devletin varoluşsal bir tehdit altında olduğu olağanüstü dönemlerde- çok sayıda önemli bireylere devredilebilen bir yetki (himaye) biçimi olmasıdır. Bu durumda önemli olan, imperium'a kimin sahip olduğundan çok imperium'a sahip olanın cumhuriyetle (devlet ile) kurduğu özdeşliktedir (Richardson, 1991, 5). İmperium öyleyse bir alan, bir kişi veya kişiler topluluğu (meclis ve halk gibi) ile tanımlanabileceği şekilde somut ve sınırlı olduğu kadar sınırsız ve soyuttur (yersiz ve öznesizdir). Örneğin, Cicero imperium derken şan, itibar, görkem ve devletin yüceliğini de içine alan bir tanım yapmaktadır. Özetle imperium belli bir teritoryal alan veya beden ile ilgili olsa da dünya üzerinde etki ve nüfuz anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır (Richardson, 1991, 7).

Daha sonraki dönemlerde kavram, devletin hükmetme yetkisi olarak kavranmaya başlanmıştır. Bu anlamıyla imperium tek başına değil onun bölgeselliğine vurgu yapan Romanum ifadesi ile imperium romanum şeklinde kullanılmıştır. Imperium domi daha çok hukuku, devletin iç ilişkilerine dair meşru gücünü tasvir ederken imperium militae daha çok savaşla/askerlikle alakalı politikalara ve dış ilişkilere dair tasarruflara atıf yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle, farklı biçimlerde de olsa imparatorluklar genişlerler ve genişledikleri bölgelerde toplumsal ve politik birlikteliği uyguladıkları hukuk vasıtasıyla sağlarlar. 800'lü yıllarda var olan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu taşıdığı ada rağmen bir imparatorluk değildir çünkü Antik Roma'nın hukuki yapısıyla örtüşmeyen kabileci bir sadakat ve papalığın güdümünde uzun süre varlığını sürdürememiş bir yapıdır.

Bu durum -öteki sosyopolitik birimleri önce körfez içine alma sonra içerleme- sadece Roma'nın değil diğer bazı uzun ömürlü (Habsburg, Rus ve Osmanlı gibi) imparatorlukların coğrafi konumlanma biçimidir. Karl Wittfogel (1957) ulus devletin aksine modern dönem öncesi devletlerin merkez ve sınır (çevre) yerine merkez, sınır ve sınır-altı (submargin) gibi üç farklı coğrafi konumlandırma stratejisi uyguladığını belirtir. Kojin Karatani (2017, 163) bu üçlüye bir dördüncü değişken daha ekleyerek yapıyı merkez, sınır, sınır-altı ve etki alanının dışı olarak formüle eder. Sınır-altı, sınırın ötesindedir ama tamamen de dışında değildir. Sınır-altı merkezin bir nevi türevi gibi düşünülebilir çünkü merkez sınır-altı noktasında türevlenebilir, çok sayıda halkın imparatorluğa katılımını bu şekilde sağlayabilir. Bir halkın sınır-altında varlığını sürdürmesi durumunda söz konusu

devletten uygarlığa dair –yazı, bürokratik örgütlenme gibi- bir takım özellikleri/araçları seçerek alma lüksüne sahiptir. Diğer bir ifadeyle, o devlete siyasi olarak tam bağımlı olmamaları, görece özerk bir hayat sürmeleri sebebiyle devletin onlara doğrudan bazı şeyleri kabul ettirmesi söz konusu değildir.

İmperum Romanum savaşarak bildiği dünyaya egemen olmuş ve bu yerlere Roma hukukunu götürerek meşruiyet kazanmış ve aynı zamanda da toplumsal bütünlüğü sağlamıştır. Roma bir imparatorluktur ama aynı zamanda bütünleşik (üniter değil) bir cumhuriyet olarak tanımlanabilecek özelliklere de sahiptir. Roma bütün dünyaya hâkim emperyalist bir devlet değildir çünkü Roma'nın kendi öz-imeleminde bütün dünya zaten Roma'dan ibarettir (Lintott, 1981, 53). Tarihte hiçbir imparatorluk dünyanın bütününe hâkim olamadığı için dünya imparatorluğu demek “belli bir dünya”ya hâkimiyet demektir. Nitekim Çin İmparatorluğu da Roma'ya benzer şekilde kendi dünya tanımı ile imparatorluğun meşruiyeti arasında bağ kurmuştur. Bu anlamda coğrafya bir mekân olarak sadece bir toprak parçası değil, üzerindeki diğer tüm değerlerin tarihsel meşruiyet ve geçerliliğini sağlayan bir barış (pax) yurdudur. Böylece imparatorluklar (zaman ve mekânı bir kılan veya onu aşan) kendi tarihsellikleri içinde varlık kazanırlar. Örneğin, Roma ve Çin (Osmanlı da eklenebilir) farklı dünyalar üzerinde hükümlanlık hakkı iddia eden, diğer bir ifadeyle evrensel olmayan ama kendi farklı meşruiyet biçimlerini evrensele dolayımlayan ve böylece bölgesel ve küresel istikrar ve koşullu barışı mümkün kılan bir diğerinin varlık sebebinin inkâr etmeyen siyasal yapılarıdır (Münkler, 2009, 29-30).

J. Breuilly (2017, 11), modern ve pre-modern imparatorluklar ayrımını yaparak analiz etmektedir. Modern imparatorluklar, Avrupalı olmayan coğrafyalara ekonomik sömürü amacıyla yayılmış ve bunu yaparken de ulusal çekirdek/merkez ile ulusal olmayan çevre şemasını kullanmışlardır. Pre-modern imparatorluklarda ise günümüz ölçeğinde bir ulusal merkez veya bürokratik merkezleşme mevcut değildir. Zielonka (2006, 13) ise Westphaliacı ve Neo-Ortaçağ imparatorlukları ayrımına giderek birincisini ordu merkezli, bölgesel ve ekonomik olarak yayılcı olarak tarif etmektedir. Muldoon'da (1999, 1) Modern imparatorluklar ve Ortaçağ imparatorlukları olarak iki farklı imparatorluk yapılarını belirleyen şeyin feodalizm ve kapitalizm gibi farklı iki gerçekliğin dayattığı zorunluluklar sistemi olduğunu belirtmektedir. Benzer bir ayrım yapan Münkler (2009, 18), kurumsal-bölgesel devlet (modern devlet) ile imparatorluk arasında nüfusun bütünleşmesinden tutun da sınır-mevzi algılarına kadar bir çok farklılık olduğunu ileri sürer. Benzer bir şekilde Negri - Hardt (2003, 182-183); klasik imparatorlukların yayılcı pratiklerinin içleyici, modern/emperyalist imparatorlukların yayılcı politikalarının ise dışlayıcı olduğunu belirtirken, Luraghi (2011, 14) ise modern ve modern olmayan imparatorluk arasındaki en ciddi farkın tebaalarına karşı davranış kalıpları olduğunu ifade etmektedir. Burbank - Cooper'da (2011, 6) ister Avrupa'da olsun ister başka bir coğrafyada imparatorlukların sadece bir sömürü ilişkisinden ibaret olmadığını vurgulayanlar arasındadır.

Tarihsellik Muldoon'ın (1999, 1) ifadesiyle birbirine zıt iki farklı imparatorluk yaratmıştır. Kronolojik olarak ilk sırada gelen çok merkezli, kapsayıcı, esnek, sınırlardan ziyade etki alanı sahibi ve özellikle periferisi ile merkezi arasındaki ilişki sömürden ziyade bünyeye katma olarak gerçekleşen imperyal imparatorluktur. İkinci sırada gelen ise modern bürokratik devletin, kapitalizmin ve milliyetçiliğin politik gerçekliği sağladığı modern çağda ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle, imperyal tahayyül zor yoğun bir dünyada yaşamını sürmüşken emperyalist devletin ait olduğu dünya sermaye yoğundur. Politik bir gövde olarak imparatorluklar değil bir politika olarak emperyalizmin farklı

biçimleri baskın bir merkez ve sömürülen çevre ikilisinden oluşmaktadır. Bu yüzden bu tanımlar Roma, Osmanlı, Bizans (Doğu Roma), Selçuklu, Akad ve Moğol İmparatorlukları gibi yapıların çalışma mantığını açıklayamamaktadır. Zira milliyetçi fikirler ve kapitalist ekonomi ile harmanlanmış bir devlet biçimi olarak modern imparatorluklar, çok farklı bir gerçeklik tarafından şekillendirilen orta çağ imparatorluklarından ayrı politikalar benimsemiş, netice itibarıyla ikincisi birincisinden toplumsal alanın örgütlenişi açısından farklılaşmıştır.

İmparatorluk tipolojileri arasındaki farklılığın altının bu kadar çizilmesi benzerliklerin hiç olmadığı anlamına gelmez. İmparatorluklar arasında ontolojik bir çekişme tamamen ortadan kalkmasa da aralarında diplomasi, ticaret, iş birliği ve savaş eş zamanlı olarak yaşanmıştır. Bu yönüyle klasik imparatorluklarda savaş ve barış döngüsü dışlayıcı olma, rakibini yok etme veya üzerinde tam bir egemenlik kurma ihtiyacında değil devletin güçlenmesi için gereken yayılmaya olan ihtiyacında yatar. Polibus'un ifadesiyle, Roma'nın üzerinde canlı yaşayan her toprak parçasına sahip olmak istemesi söz konusu siyasi ve askeri ihtiyacın giderilmesi için sonsuz kaynak arayışına işaret etmektedir (Derow, 1979:4).

İmparatorluklar tarihine kısa bir göz gezdirildiğinde, özellikle modern dönem öncesinde, imparatorlukların içi pax (barış) ile tanımlanırken imparatorlukların dışı savaş ile tanımlanmaktadır. Örneğin, Moğolların egemenlik repertuarları caydırıcı bir şiddet politikası, farklı din ve kültürlerin himayesi ve kişisel sadakat üçlüsünün harmanlanmasıyla hayat bulmuştur (Burbank - Cooper, 2011, 5). Benzer bir şekilde Osmanlı Devleti de adalet dairesi teorisiyle savaşın sınırları genişletme ve adaleti birbirine bağlayan bir sistem inşa etmiştir. Örneğin, fethettiği Bizans topraklarında senyörler tarafından köylülere yüklenen angaryaları kaldırmış ve eskisine oranla daha adil bir vergilendirme sistemi getirmiştir. Diğer taraftan, özellikle bir tarım devleti olmalarının getirdiği bir zorunluluk olarak; Osmanlı, Selçuklu, Bizans ve Perslilerin farklı biçimleriyle uyguladığı toprak sistemi göz önünde bulundurulduğunda savaşın önemi ortaya çıkacaktır. Zira söz konusu toprak sisteminde örneğin timar örgütlenmesinde timar sahibi devlet adına toprağı işletmekte ve orduya tam teçhizatlı asker hazırlamakla görevlidir. Böylece hem üretim kesintisiz bir şekilde sürmekte hem de düzenli bir vergi sistemi kurulmuş olmakta, ayrıca sürekli hazır ve masrafsız bir ordu bulundurması sağlanmaktadır. Bu vesileyle padişah, sipahi ve köylü üçlüsünün uyumu, toprak örgütlenmesi ve ordunun birbirine iliştilmesi ile sağlanmıştır (Kodaman, 2007, 6).

2. Klasik İmparatorluklarda Farklılıkların Yönetimi

Pax Romana veya Pax Ottomana gibi tanımlamalar imparatorlukların topluluklar arası barışı sağlama yönünde bir gayretleri olduğunu ima etmektedir. Diğer bir ifadeyle, imparatorlukların bünyelerine kattıkları farklı topluluklar ile monarşi arasındaki ilişki bir barış ortamı yaratma ilişkisidir. İmparatorluk, bileşenleri olan dinsel ve etnik topluluk veya prensliklerin iç meselelerine karışmaktan kaçınmıştır. Tebaadan beklenen vergilerini ödemesi, ondan istenilen bir takım işleri görmesidir. Bileşenlerin iç meseleleri imparatorluk içindeki ticarete veya diğer imperyal yapılara zarar verdiğinde, monarşik güç müdahale etmekten çekinmemektedir. Ancak imperyal yapının zarar görmediği durumlarda toplumların kendi kendilerini idaresi veya öz-yönetimi esas kılınmıştır (Karatani, 2017, 193).

İmparatorluk yapısı içerisinde kendine yer bulan aristokrasi bu noktada önemli bir rol oynamaktadır. Aristokrasiden kastedilen burada monarşi ile halk/reaya/tebaa arasındaki ilişkide arabulucu rol oynayan kişilerdir. Elbette her imparatorluk aristokratları aynı

şekilde kullanmış değildir. Ancak imparatorlukların parçalı-bütünleşik yapısı gereğince söz konusu merkezi çözümlerin yanında araçların korunup merkez-çevre ilişkisinde bir dolayım rolü oynadığı vakalar oldukça fazladır. Özellikle çok büyük imparatorlukların çevresinde konumlanan bölgelerde yönetim merkezden farklılaşmakta araçların rolü çevreye gittikçe artmaktadır (Burbank - Cooper, 2011, 15). Örneğin, Osmanlı coğrafyasının temel taşra idaresi sancak ismi verilen kurumdur. Ancak 1361 yılı itibarıyla batıya doğru genişlemenin getirdiği zorunluluk sebebiyle sancakların da üstünde bir yapı kurulması ihtiyacı hâsıl olmuş, I. Murat Lalası Şahin Paşa'yı Rumeli Beylerbeyi olarak atayarak eyalet örgütlenmesini kurmuştur (Ortaylı, 2010, 241). Eyalet örgütlenmesi kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar salyaneli ve salyanesiz eyaletlerdir. Farsça sal (yıl/sene) kelimesinden türetilen bu ifadeler alınan verginin yıllık olup olmadığına göre belirlenmektedir. Salyaneli eyaletlerin imparatorluğun merkezine uzak olmasından dolayı ve tımar olarak askerlik tevcih edilmemesi sebebiyle beylerbeyi ve yerel prensler arasında kral naibi-tebaa ilişkisine benzer bir ilişki şekil almıştır. Bir başka ifadeyle, bu tip eyaletlerde iki katmanlı bir aracılık söz konusudur. Osmanlı'nın 'İmtiyazlı Eyaletler' olarak isimlendirilen Eflak ve Boğdan, Erdel, Dubrovnik, gibi balkan eyaletlerinin yanı sıra Gürcistan yanında Çerkezistan ve Kuzey Kafkasya'daki Kumuk Şamhallığı, gibi Doğu Karadeniz eyaletleri ve Kuzey Karadeniz'de bulunan Ukrayna Kazak Hetmanlığı, (17. yüzyılda) Kırım Hanlığı ve Ortadoğu'da bulunan Mekke Şerifliği ve bir süre için Geylan Emirliği gibi bölgeler mahalli iktidar ilişkilerinin sürmesi esasına göre yönetilmekteydi (Ortaylı, 2010, 252-255). Kısacası Osmanlı İmparatorluğu'nda tebaanın imparatorluk yönetimi üzerinde etkisi olduğu kadar belli derecede bağımsızlık getiren kendi güç öbekleri de mevcut olmuştur.

Roma İmparatorluğu da aynı anda farklı yönetim biçimlerini işe koşmuştur. Bunlar Latinler için ilhak, sınırlı yurttaşlık ve asimilasyon iken Latin olmayan topluluklar için sınırlı özerklik ve sınır bölgelerine Latin kolonilerinin yerleştirilmesidir (Burbank - Cooper, 2011, 33). Bu çerçevede, geleneksel imparatorlukları özellikle ulus devletlerden ve emperyalist (modern) imparatorluklardan ayıran belki de en önemli özellik onun yönettiği uyruklara yaklaşımda saklıdır. Zira, yukarıda anlatılan şekliyle örgütlenmiş bir imparatorluk için özellikle imparatorluğun çevresinde yaşayan tebaasıyla karşılıklı bir himaye (rıfk-refaket) ilişkisi içerisinde olduğu görülür. Bu bir egemenlik (hükümranlık) ve tabiyet ilişkisi değil karşılıklı koruma ve refakat ilişkisidir. Diğer bir ifadeyle, kral ve ordunun temsil ettiği monarşik güç uyrukları tanımaktadır. Tarım toplumlarında devleti monarşinin yönettiği aşikârdır ancak uyrukların iç işlerine karışmayarak tanıma mekanizmasını işletir (Karatani, 2017, 183). Devlet tebaasına yeni bir kimlik dayatmaz, aralarında karşılığa dayanan himaye ve sadakat takası neticesinde ortaya çıkan fiili durumun olağan sonucu olarak bir üst (üstün değil) kimlik oluşur. İmparatorluk uzandığı yerlerde bu üst kimlik –örneğin Romalılık- güvenliğin, huzurun, adaletin ve barışın temsili haline gelerek imparatorluk dışındaki halklar için çekici bir unsur olma işlevi görmektedir.

Klasik imparatorluk yapıları çevrenin merkez için seferber edildiği bir yapı da değildir. Diğer taraftan, klasik imparatorluklar kenar bölgelere yatırım yaparak içleyici pratikler kullanmışlar ve bu sayede çevrenin de merkez kadar imparatorluğu benimsemelerini amaçlamışlardır (Münkler, 2009, 11). Roma gibi emperyal eğilimleri baskın bir imparatorluk da koloniler oluşturmuş, ana ülkeden fethedilen yerlere yerleşimci göndermiştir. Roma'nın kolonyalizmi emperyal (savaş ve hukuk yoluyla yayılma) eğilimi göstermekteyken modern yayılmacılığın kurduğu koloniler bir sömürü ilişkisine işaret etmektedir (Steinmetz, 2014, 79). Bu bağlamda, en az iki tür kolonyal politikadan

bahsetmek mümkündür: Emperyal ve emperyalist. Emperyal yapılarda genişleme eğimi devletin dinamizminden kaynaklanır; genişleme devlet için, devlet eliyle ve devlet görevlileri tarafından icra edilen bir politika olarak ifade edilebilir. Tarım toplumlarının üzerine bina edilen emperyal imparatorlukların yapısal işleyişleri sebebiyle bu genişlemeye hukuk eşlik etmek zorundadır. Zira devletin parçalı yapısı ve büyüdükçe artan merkezkaç kuvvetlerinden etkilenmesi yapısal bütünlüğü tehlikeye sokacağı için hukuk/adalet bir politika aracı olarak kullanılmaktadır.

3. Modern İmparatorluk veya Emperyalizm

Tarihsel sosyolojik olarak topluluklar arası ilişkilerin nasıl kurulacağı tarihi ve coğrafi faktörleri içeren, siyasi ve ekonomik tercihlerin de dâhil olduğu bir fırsat ve rastlantılar evreni çerçevesinde şekil alır. Bir diğer ifadeyle, önce toplulukların varlığını kabullenmeden devletlerin nasıl oluştuğuna ve davrandığına dair teorik bir genelleme yapmak mümkün değildir. Söz konusu imparatorluklar olduğunda bazıları topluluk kimliklerini aşan bir din politikasıyla beraber toprak örgütlenmesini esas alan bir ekonomi-politiği bir arada yürütmüşlerdir. Bazıları ise sadece ekonomik anlamda sömürgeci eğilimler sergilemiştir ve bunun neticesi olarak çevreyi merkezin hizmetkârı haline getirmek istemişlerdir. Bazıları ise Roma İmparatorluğunda olduğu gibi merkez ve çevre ilişkisini kurabilmek amacıyla vatandaşlık kurumunu kullanmışlardır. Kısacası imparatorluklar konusunda da genelleştirici bir teori inşa etmek kolay görünmemektedir.

Yukarıda bahsi geçen ve klasik imparatorluklar için geçerli olan savaş ile adalet arasındaki rabita Modern imparatorluklarda kopmuştur. Habermas'a göre (2002, 8-10), devletle ittifak haline giren merkantilistlerin kendi çıkarlarının aynı zamanda devletin çıkarı olduğuna dair söylemlerine yansıyan ekonomi politiği emperyalist devletlerin daha merkezi yapılara dönüşmesine katkı sağlamıştır. Tilly'in (2001) sermaye yoğun olarak tarif ettiği bu dönemde savaş ve genişleme de farklı bir niteliğe bürünmüştür. Bununla beraber Polanyi (2001, 31), her toplumun ekonomik faktörlerle o ya da bu şekilde sınırlandırıldığının altını çizerken özellikle 19.yy'da ekonominin toplumsal yaşamı ve devleti belirlemesi sürecinin karakteristik bir özellik olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, ticaretin Braudelci anlamda bir ekonomi-dünya yaratacak derecede baskın olması 16-17.yy ve sonralarında gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Emperyalizm ya da sömürgecilik aydınlanmacı paradigmaya dayanan, ekonominin baskın olduğu sermaye yoğun bir çağda ortaya çıkan, merkezi devlet yapılanması ve milliyetçilik düşüncesinden güç alan bir yayılma politikasıdır. Bu bakımdan tarım ve zanaata dayanan, teknik yönden geri kalmış insanların teknik olarak daha ilerlemiş insanlar tarafından boyunduruk altına alınması belki de en temel meşruiyet iddiası olarak ortaya çıkmaktadır (Luraghi, 2000, 18).

Klasik imparatorluklarda devlet yine devlet için politik varlığına yön vermekteyken emperyalist model piyasanın çıkarı/amaçları için devleti seferber etmektedir. Ancak bu salt ekonomik bir taarruz değil aynı zamanda politik ya da kültürel düşmanlıkları barındıran bir genişleme politikasıdır. Diğer bir ifadeyle, ekonomik sömürüye koşut gelişen ve onu meşrulaştıran bir dışlayıcı düşünce biçimi vardır.

Lenin (1995, 92) emperyalizmi kapitalizmin en üst mertebesi olarak görür. Lenin'in bu tanımı 17 ve 18. yy emperyalizmini açıklama noktasında yetersiz kalsa da geç kapitalist döneme ilişkin gözlemleri sömürgeciliğin ekonomi ile ilişkilerinin yoğunlaşarak devam ettiğine işaret etmektedir. Lenin beş unsurdan oluşan bir emperyalizm tanımı yapmaktadır. Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması, ekonomik alanda belirleyici bir rol oynayan tekelleri ortaya çıkaracak seviyeye ulaşmıştır. Ardından finans sermayesi sanayi

sermayesiyle kaynaşmış ve mali sermayenin tekelinde olan mali bir oligarşi meydana getirmiştir. Böylece meta ihracatının yanı sıra sermayeyi ihraç etmek ciddi bir önem kazanmıştır. Nihayetinde dünyayı ve dünya pazarını kendi aralarında pay eden tekeli kapitalist birlikler oluşturmuştur ve son aşamada bu paylaşım tamamlanmıştır.

Hakeza Blauner (1972, 84) emperyalizmin dört temel bileşeni olduğunu ileri sürer. Yabancı ülkeye güç kullanılarak rızası aranmadan girilir. Ardından sömürgeci güç, yerli değerleri, yönelimleri ve yaşam biçimlerini sınırlayan, dönüştüren veya tahrip eden bir politika uygular. Üçüncü aşamada toprağın yerlileri egemen gücün temsilcileri tarafından yönetilir ve nihayetinde emperyalizm yerli halkları aşağı ırk olarak tanımlayarak merkez-çevre ilişkisini ırkçılık bağlamında şekillendirir.

Kautsky ve Schumpeter; Marksist eleştiriden farklı olarak yayılmayı atavistik, modern öncesi dönemden kalan bir dürtü olarak ele alırlar ve endüstriyel kapitalizmin özünde oldukça barışsever olduğunu savunurlar. Öyle ki Kautsky İngiliz emperyalizminin aynı zamanda bir savunma stratejisi olduğunu da iddia eder. İngilizler serbest ticareti Kuzey Batı Hindistan, Mısır ve Kıbrıs'da Rusya'dan, Afrika'da ise Fransa'dan koruyabilmek için böyle bir politika benimsemiştir (Kautsky, 1961). Bunun yanında Hobson (2005) 17. ve 18. yüzyıllarda devlete, topluma ve endüstriyel kapitalizme faydası olmayan bir yayılmacılık politikasının ardında finans kapital yani devlete borç veren sermayedarlar olduğunu ileri sürer.

Yukarıdaki ayrıştırıcı argümanlar elbette Modern ve Klasik imparatorluklar arasında tam bir kopuş olduğunu iddia edemez. Diğer bir ifadeyle, modern emperyalizm imparatorluk sistemi üzerine oturan sömürgeci bir tahayyülü karakterize eder. Sanayileşmenin sağladığı teknolojilerin yanı sıra, sermayenin ihtiyaç duyduğu hammadde ve pazarlar, imparatorlukların yakın ve uzak çevredeki kaynaklar üzerinde hâkimiyet kurması olarak tanımlanan emperyalizm bu bağlamda imparatorluğa özgü repertuarları devralmış ve bunların kapsamını genişletmiştir. Klasik imparatorlukların sahip olmadığı tekniğe ve teknolojiye sahip olan emperyalist imparatorluklar, bu avantajı kullanarak onların hayal bile edemeyeceği kıtalar arası koloni ve plantasyonlar kurmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında hakikaten emperyalizm, Schumpeter'in (1955, 3-7) tabiriyle, bir devletin sınırsız zorla genişleyebileceği nesnesiz eğilimdir. Schumpeter'e göre saldırganlık politikası güden aktörün bir amacı olması gerekir fakat bu amaç mutlaka ekonomik olmak zorunda değildir. Schumpeter'e göre; net ve faydalı sınırlara dayanmayan sadece güce dayalı nesnesiz genişleme, içgüdüsel savaş ve fetih yönündeki eğilimler, insanlık tarihinde önemli rol oynamıştır (Schumpeter, 1955, 65).

Emperyalizm özellikle 19. yüzyıldan itibaren ekonomi politiğin yanında devletçi seçkinler ile ekonominin seçkinlerinin peşinden gidecek olacak kitlelerin devşirilmesine yardımcı olan ve seküler bir toplumda dinin yerini alan birleştirici bir ideolojiye gereksinim duymuştur. Bu birleştirici ideolojiler milliyetçilik çerçevesinde gelişerek klasik imparatorlukların bünyesinin bozulmasına sebep olmuştur. Hobson (2005, 6) bu bağlamda milliyetçilik ve emperyalist politika arasındaki ilişkiyi şu şekilde tanımlamaktadır:

Kolonyalizm; bir ulusun unsurları olarak anavatanlarında tam vatandaşlık hakları taşıyan göçmenlerin münhal veya seyrek nüfuslu yabancı topraklara göç ettiği veya oralarda anavatanın kurumlarına uyumlu ve onun nihai denetimi altında kendi yerel öz-yönetimlerini kurdukları durumda, bir ulusun nesil, dil ve kurumlarının mevzi olarak genişlemesi, ulusun özgün bir yayılması olarak görülebilir.

Örneğin, İspanyol sömürgelerinde yerel toplumun dinini dönüştürme işlevi gören misyoner teşekküller sadece tanrıya hizmet etme amacıyla ve masum duygularla hareket etmiyorlardı (Burbank - Cooper, 2011, 175). Misyonerlik faaliyetinin esas amacı; Hıristiyan, üretken ve itaatkar bir köylülük yaratmaktır. Böylece, Hıristiyanlık ideolojisi ile birleştirilmiş, ekonomik açıdan üretken ve söz konusu ideoloji sayesinde devlete bu üretkenlikten pay veren, diğer bir ifadeyle kendinin sömürülmesine rıza gösterecek olan insan üretilmesi amaçlanmaktadır.

Günümüzde ulusal/millî kimlik daha az din vurgusuyla tanımlansa da 16 ve 17.yy'larda din millî kimliğin doğal ve önemli bir parçasıdır. Bu bağlamda, klasik imparatorlukların tek bir dine sağladığı ayrıcalık klasik imparatorluk biçiminde toplumsal bir hiyerarşi yaratmıştır. Örneğin; Osmanlı İmparatorluğu, millet sistemi ismi verilen bir yapı oluşturarak yönetimi altındaki insanları din esasına göre bir hiyerarşi içerisine sokmuştur. Bu örnekte dinin taşması, diğer bir ifadeyle genel eğilim veya baskın dinin diğer dini aidiyet biçimlerine sirayet etmesi, söz konusu değildir. Osmanlı'da bürokrat olmak için Müslüman olma şartı vardır ancak Müslüman olmayan insanların kendi benlik pratiklerine dokunulmamaktadır. Hatta dinsel kontrol ve baskı anlamında Osmanlı İmparatorluğu Müslüman topluluklara daha fazla müdahale etmiştir. Osmanlı'da Müslümanlar ayrıcalıklı ama özgür olmayan topluluk iken gayrimüslimler ayrıcalıkları olmayan ama özgür topluluklardır. Kendi kendilerini yönetmeyi öğrenmiş, bu sayede bir millî kimlik bilincini Müslüman topluluklardan daha önce edinmiş ve dahası iktisadi ve mesleki açıdan daha fazla çeşitlilik ve zenginlik kazanmışlardır. Geleneksel imparatorlukların ortak özelliği hepsinin bir öncekinden adeta devraldığı ama zamanın veya coğrafyanın koşullarına göre kısmen değiştirdiği mülki düzen pratiklerini içermektedir. Osmanlı İmparatorluğu örneği bağlamında bu durum oldukça açık bir şekilde görülmektedir. Osmanlı Devleti modern anlamda bir egemenlik biçimi değil, diğer imparatorluklar gibi bir mülki olarak tanımlanabilir. Burada mülki düzen kavramını yasal olmaktan çok örfi (dinsel olabilir) hukukun geçerli olduğu ve kapitalist değil teritoryal yani ekonomik güce değil siyasi ve askeri güce sahip olanların hâkimiyeti anlamında kullanılmaktadır (Bkz. Ünlü, 2008).

Milliyetçi/ırkçı politikanın öteki ile ilişkisi ise daha sert emperyalist bir politika aracıdır. Milliyetçiliğin "ötekine" yaklaşımı çok daha dışlayıcı, asimilasyoncu ve hatta inkâr edici niteliktedir. Klasik imparatorluklar azınlıklara yabancılar veya aşağı olanlar olarak değil, imparatorluğun bir parçası olarak bakmış ve oralara yatırım yapmaktan çekinmemişlerdir (Münkler, 2009, 11). Zor yoğun çağda ötekiye yaklaşım onun kimlik pratiklerini korumak ancak yönetime doğrudan dâhil olmasını engellemek olarak görece yumuşak bir bağlamda şekillenmiştir. Modern/kolonyalist imparatorlukların pozitivist ontoloji temelinde kurduğu toplum biçiminde ise ötekinin kültürel ve sosyo-politik olarak sömürülmesi yani kimlik pratiklerinin engellenerek yerine yukarıdan aşağıya yenisinin ikame edilmesi söz konusudur. Örneğin; Britanya İmparatorluğu hüküm sürdüğü yerlere, özgürlük ya da özyönetim taşımamıştır. İmparatorluğun nüfusunun yüzde beşi bile, İngiliz medeniyetinin temeli olan siyasi ve sivil özgürlüklerin kayda değer bir kısmına sahip olamamıştır (Hobson, 2005, 116).

Emperyalizmin merkezde geliştirdiği beyaz adamın üstünlüğü (ırkçılık) ve halkın millî bir ontoloji biçiminde tanımlanması (milliyetçilik) ile birlikte sosyal Darwinizm'i ön plana çıkaran bu yaklaşım yıkıcı bir biçimde ırkçı fikirleri beslemiştir (Becquemont, 2011, 12-33). Hobson'a (2005, 155-156) göre, böyle bir siyasal arenada hâkim yasa veya kanaat üstün olanın aşağı olanı yönetmesidir. Oysa geleneksel/klasik imparatorlukların evrimsel olarak genişleyen ve zenginleşen hükmetme repertuarları aslında DiMaggio and Powell'ın

(1983) ifadesiyle, dayatmacı benzeşmeden ziyade (coercive isomorphism) öykünmeci benzeşmedir (mimetic isomorphism). Öykünmeci benzeşme belli ölçüde belirsizliği barındıran özgür bir ortamda rekabetçi bir mücadelenin ürünüyken, dayatmacı benzeşme politik etki, baskı ve yasallık kaygısının bir ürünüdür. Bu bağlamda, ulus devletlerin doğuşu ve yükselişi küresel sistemi kontrol etmeye çalışan güçlü devletlerin arzuldıkları yasal çerçeveye uygun yönetilebilir birimler oluşturma yönündeki baskıcı girişimlerinin bir yan ürünüdür.

Burada altı çizilmesi gereken şey, egemenlik fikrinin imperyal değil emperyalist olduğudur. Söz konusu mülki düzen ise egemenlik gibi kolektif bir rasyonaliteden veya rasyonalist bir kurgudan (ideolojiden) ziyade ortak bir kolektif hafıza tarafından bir devletten diğerine aktarılan bir imparatorluk geleneğine işaret eder. Nitekim Ünlü (2008), Osmanlı Devleti'nin sadece III. Roma (bu iddiada İlber Ortaylı öncüdür) olmadığını, aynı zamanda ideolojik ve kurumsal anlamda II. Selçuklu, III. Abbasi, IV. Sasani, V. Pers ve X. Akad İmparatorluğu olduğunu ileri sürmektedir. Bunun ötesinde, Osmanlı Devleti'nin beslendiği diğer bir kol olan Moğollar da hesaba katıldığında, imparatorlukların yönetim bilgisinin çok çeşitli kaynaklardan geldiği ve farklılıkların idare edilmesi noktasında nasıl farklı çözümler getirildiği daha anlaşılır olacaktır.

Kaynakların çokluğu aynı zamanda imparatorların yöneticilerinin kullandığı unvanlara da yansımıştır. Örneğin, padişah (peder-i şah/shahın babası) kelimesi ele alındığında İran (şah) geleneğinin izlerine rastlanılır. Sultan ifadesi ise Arap-İslam geleneğine vurgu yaparken, Fatih Sultan Mehmet ile repertuara dâhil olan Kayzer (Caesar) ifadesi ise Bizans geçmişine dikkat çekmektedir. Ayrıca Yine Fatih Sultan Mehmet'in sıkça kullandığı Han ifadesi Moğol ve Türk kökenlerine atıf yapmaktadır. Yine aynı şekilde Vazurg framadhar ismiyle kullanılan vezirlik ve baş vezirlik makamı, İran idari modelinden devşirilmiştir (Ortaylı, 2008, 27). Benzer şekilde ikta sistemi önce Bizans'a oradan da Osmanlı'ya miras kalmıştır. Özetle, her imparatorluğun jeopolitik koşullarının farklı olması yeni emperyal teknikler icat etmeyi zorunlu kılmış olsa da bu repertuarın büyük kısmı taklit, öykünme ve miras yoluyla ötekilerden devralınmıştır. Yani adaletin ve genişlemenin şartları coğrafyanın fiziksel uzamına, üzerindeki kültüre ve öteki imparatorlukların tavırlarına göre değişiklik göstermektedir.

Buraya kadar yapılan ayrımlar ve tarihsel bilgilerin amacı tarihin başından beri var olan, günümüze kadar dönüşerek gelen ama aynı zamanda adeta tarihsellik dışı bir olgu olan imparatorluk fikrinin, çokluğu ve farklılıkları yadırgamayan sömürgeci ve baskıcı da olmayan bir siyasa biçimine doğru bir başkalaşıma uğrama ihtimali üzerinde düşündürmektedir. Devletlerin ömrü toplulukların ömründen kısa olduğuna göre devletlerin kendi kuruluş süreçleri bu topluluklar arası ilişkilerden bağımsız olarak ele alınamaz. İşte imperyal tahayyül hem toplulukların hem de devletlerin varlığını aşan (aşkın) ve onları bir arada tutan (içkin) bir muhayyiledir.

Tüm bunlarla beraber, günümüzde devlet denilince ilk akla gelen, tahayyülde ilk canlandırılan devlet biçimi ulus-devlettir. Devletlerin tarih boyunca çoğu şehir devletleri, imparatorluklar veya konfederasyonlar gibi ulusal olmayan devlet biçimleri olarak yaşamış olmalarına rağmen, hiçbir tarihsel gerçekliği ve sürekliliği olmayan ulus devlet tahayyülü özünde emperyalist olan ırkçı, milliyetçi, etnosantrik, otoriter, totaliter veya anti-hukuk devletlerini meşrulaştırmaya devam etmektedir. Ulus-devletin aksine yine imparatorluk veya emperyal toplum bir ihtimal olarak emperyalizme meydan okumaya devam etmektedir. Emperyal toplum veya imparatorluk bir toplum veya toplumlar arası ile sürekli bir barış ideali olarak mevcut iken ulus-devlet ve uluslararası örgütler (NATO, IMF ve hatta Birleşmiş Milletler) birer emperyalizm biçimidirler. Ancak

imparatorluk politikalarının ne bir ideal tipi ne de tek bir mümessili vardır. Bu bağlamda, imparatorlukların sorun çözme pratikleri ne gelişigüzel bir yol yordam belirlemeye ne beceriler kılavuzuna ne de hazırda bekletilen bir egemenlik reçetesine dayanmaktadır. Aksine imparatorluklar sorun çözmek için doğaçlama yöntemler kullanmışlardır (Burbank - Cooper, 2011, 13) ancak bunu dayandırdıkları bir takım adet ve geleneklerin varlığı da yadsınamaz.

İmparatorluk bir sorun çözme biçimidir (Münkler, 2009, 12). Günümüzde bir devlet biçimi olarak imparatorluktan bahsetmek mümkün olmasa da siyaset arenasında sorunlar değişmemiş hatta eskisinden daha karmaşık hale gelmiştir. Bu yüzden bazı liderler veya ekonomik örgütlenme biçimleri imparatorluğun sorun çözme kapasitesinden faydalanmak amacıyla onu yeniden diriltilip 21. yüzyılın siyasi yaşamına yön vermek için kullanmak istemişlerdir (Hardt - Negri, 2001).

Emperyal bir toplumda güçler ayrımı prensibinin yanında daha demokratik ve özerk olabilecek yerel yönetim ilkeleri geçerli olmak durumundadır. Zira klasik imparatorluklar, farklı topluluklar farklı şekillerde yönetilir ilkesini uygulamıştır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Balkanlarda geçerli olan bir uygulama merkez (İstanbul ve çevresi), Anadolu veya diğer bölgelerdekiyle aynı değildir. Merkez vilayetlerdeki kontrol çevreye doğru ilerledikçe zayıflamaktadır. Bununla birlikte İnalçık Osmanlı'da devlet idaresinin en temel görevinin reayayı yerel otorite sahiplerinden - yolsuzluk, angarya vb- korumak olduğunun altını çizmektedir (İnalçık, 2015, 320). Osmanlı İmparatorluğu'nda aidiyet adalet dairesi -toprağa dayalı üretimi ve üreticilerle beraber imparatorluk yönetimini sürdürebilir kılancak toplumsal barış ve güvenlik ilkesi-farklılıkları koruyacak şekilde tebaaya birbirlerine karşı farklı hak ve sorumluluklar yükleyen ve aracı emperyal kurumlarca uygulanan bir ilkedir (Mikhail - Philliou, 2012, 736). Bu anlamıyla adalet dairesi imparatorluk yönetiminin içeriğini bir çerçeve anayasa gibi doldurmakta, geri kalan kısımları ise bu çerçeveye uygun olacak şekilde doğaçlama politikalar üretmeye sevk etmektedir. Adalet dairesi kavramı en kısa formuyla şu şekildedir; "Asker olmadan iktidar olmaz, para olmadan asker olmaz, refah olmadan para olmaz, iyi yönetim ve adalet olmadan refah olmaz". Görüldüğü gibi, bu ilke devletin alicenap bir karakterinin bir sonucu veya ulus-devlet gibi karşikonulmaz bir güçle sağlanan siyasal, ekonomik ve kültürel bir aidiyet biçimi değildir (Michail - Philliou, 2012, 736). Aksine devletin yapısal bütünlüğünü korumak ve bunu sürdürebilir kılmak amacını taşımaktadır.

Özünde burada adaletten bahsedilen günümüzdeki hukukun üstünlüğü fikrinden büyük ölçüde farklıdır. Zira günümüzde devletler hukuku ve adaleti sadece kendi yurttaşları için geçerli bir mal olarak görmektedirler. Oysa liberal bir perspektiften bakarsak hukuk ve adalet devleti önceler zira hukuk öznelarası veya toplumsal bir dayanaktır. Meşru haliyle devlet ise koruma amaçlı bir şiddet biçimidir. Örneğin, İbni Haldun merkez ve çerve, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi rıfk yani karşılıklı refakat veya koruma ilişkisi ve akdi olarak görmektedir. Yani merkez ile çevrenin ilişkisinin belirleyeni olan rıfk veya adalet olmazsa çevre (reaya) fakirleşir, dağılır bu da devletin (merkezin) gelir kaynaklarını ortadan kaldıracığı için yıkıma sebebiyer verir (İbn Haldun, 2005, 439). Bu anlamıyla, bir imparatorluğun tebaasına adaletli davranması veya diğer iktidar odaklarına karşı koruması bir tercihten ziyade devletin örgütlenme modelinin getirdiği bir zorunluk gibi görünmektedir.

Sonuç

Modern emperyalizm ve ulus-devlet anlayışının tersine imparatorluklar; dinamik sınırları, merkez ve çevre arasında kurmuş oldukları temsil ve iletişim ağları, kültürel çeşitliliği farklı özerklik ve yönetim biçimleriyle bir arada tutması, farklı siyasi birimlerin ve bağlılıkların sürdürülmesi, idari, işlevsel ve bölgesel örgütlenmelerin farklılığı, yeniden dağıtımın farklı dayanışma türlerine dayanması, farklı hak ve görevlere sahip çeşitlendirilmiş aidiyet türleri, çeşitli örtüşen askeri kurumlarının varlığı ve bölünmüş bir egemenlik anlayışına sahiptirler.

Devletin ve sınırlarının Etno-ulusal bir mücadelede belirlenmesinin ardından gelen iç çatışmalar, etnik temizlik veya asimilasyon gibi aşamalardan geçerek günümüze ulaşan ulus-devlet formasyonu bu bağlamda bir geriye dönüşü gerçekleştirilemeyeceği de günümüzde son evresinde kültürel çeşitlilik idealine dayalı post-hegemonik bir devlete dönüşebilir (Bkz. Wimmer - Min, 2006, 876). Diğer bir ifadeyle, ulus devletlerin etno-ulusal formasyona bürünmeleri Hegelci bir anlayışla tarihsel bir zorunluluk olarak kavranmak zorunda değildir. Aksine imparatorluklar tarihi bugünün sorunlarına çözüm üretmek adına birçok sorun çözme ve birlikte yaşama biçimini içermektedir. Zira günümüzün en önemli sorunlarından olan farklı kültür, dil, inanç ve yaşama biçimlerine sahip insanların bir arada nasıl yaşatılacağı sorunu ulus devlet düzeyinde çözümsüz ya da şiddet ile çözülmeye çalışılan bir karaktere sahiptir. Dolayısıyla bugün ihtiyaç duyulan anlayış yeni bir kimlik değil, tüm kimlikleri içermeye kapasitesine sahip yeni bir aidiyet biçimi ve bu biçimi kurgulayacak teorik çerçeveyi oluşturmada imparatorluklar tarihinin katkısının küçümsenemeyecek kadar büyük olduğudur. Bu bağlamda, emperyal bir toplum teorisi ile çok-kültürcülük arasındaki en önemli fark emperyal çok-kültürcülüğün ve emperyal milliyetçiliğin ötekiliği objektif değil subjektif bir nosyon ve ontoloji olarak kabul etmesiyle ötekiliğin ayrıştırıcı olmaktan ziyade entegrasyoncu olmasıdır. Önemli olan bu entegrasyonun yukarıdan aşağıya, planlı ve teleolojik değil bağlantı kurma ve etkileşimi cesaretlendirme yoluyla sağlanmasıdır. Böylece bireysel kimlik imgelemleri ile farklı grupların kendi imgelemleri arasında bir yatay ilişkinin kurulması yani birinin öteki üzerinde baskın olmaması sağlanır. Bireyler kültürel olarak birbirlerinden farklı olduklarına dair düşüncelere sahip olabilirler. Etnik kimlik veya kültürel farklılıkların belli bir grubun özsel niteliği olarak görülmeyip ilişkisel olarak kurgulanması önemlidir (Bkz. Leonhard - von Hirschhausen, 2007, 198-200).

Bu makalede üzerinde durulan bir başka konu emperyalist imparatorlukların şeklen yokluğuna rağmen miras bıraktıkları düşünce biçiminin ulus-devletler ve aralarında kurdukları sözum ona uluslararası örgütler ve birlikler üzerinde bir hayalet gibi gezindiğidir. Breully'in (2017, 25) ifadesiyle, modern imparatorlukların öldüğü ilan edilmiştir ancak sömürü teknikleri ve yöneldiği merkez-çevre ilişkisi farklı araçlarla devam etmektedir. Hakikaten bugün emperyalizmin mirasını ulus-devletler sürdürürken, imparatorluğun kültürel mirasını ulus çatısı altında yaşamını sürdüren halklar yaşamakta ve yaşatmaktadır (Duman, 2019, 49). Kısacası burada savunulan imparatorluk fikri bir iktidar, devlet veya sömürü ilişkisi değil toplumsallık ve belki de Hardt ve Negri'nin imparatorluğa içkin ama ona karşıt olarak konumlandığı ve çokluk olarak nitelendirdiği şeye daha yakındır. Çünkü asıl emperyal olan küresel emperyalizmin aristokrat sınıfını temsil ettiği düşünülen ABD, AB, IMF, BM veya küresel finans sermayesi değil, Hardt ve Negri'nin çokluk olarak ifade ettiği farklılıkları barındıran ulusal sınırları aşan toplumsal eylem alanıdır. Diğer bir ifadeyle, bu makalede vurgulanan imparatorluk fikri Negri ve Hardt'ın imparatorluk olarak tarif ettiği yeni emperyalizmin zittina konumlanmış karşı imparatorluktur.

Bu makalede benimsenen ve klasik imparatorlukları yeğleyen bakış açısının bir nedeni de onların uyguladığı savaş, şiddet ve fetih politikalarına rağmen farklı kimlikleri bir arada tutabilmiş, yereli küresele taşıyabilecek kadar farklı kimlikleri, kültürleri, dilleri ve dinleri kısacası farklılıkları korumuş olmalarıdır. Bu imparatorluklar, farklılıkları geçmiş pratikleri, çevre koşulları, öteki imparatorlukların pozisyonları ve kendi tebaalarının tutumları çerçevesinde yönetmişlerdir. Bu süreçte modern imparatorluklar farklılığı yönetmenin biçimini sömürü olarak tayin etmişken klasik (imperial) imparatorluklar himaye etmeyi tercih etmiştir. Bu durum görüldüğü gibi bir aidiyet biçiminin yokluğu ya da anarşist bir toplum muhayyilesi değildir. Elbette imperial imparatorluklar da tebaa-devlet arasındaki ilişkiyi kurabilmek için bir tarihsel blok oluşturmuş ve bu tarihsel bloğun tutkalı olarak belirli aidiyet biçimleri geliştirmişlerdir. Bu bağlamda, söz konusu aidiyet biçimlerini ve bütünleştirme stratejilerini yeniden öğrenmek ve sorunları üreten düşünce kalıplarından çıkarak kurucu bir siyasa inşa etmek elzemdir.

İmparatorluklar için tek bir davranış düzeni veya politika deseni söz konusu değildir; zamanın, coğrafyanın ve ötekinin farklılığı nispetinde farklı imparatorluk repertuarları vardır. Bu repertuarlar farklı toplumsal birimleri bir arada tutan katı ve kuramsal bir egemenlik anlayışından ziyade yatkınlığı önceleyen hükmetme veya iktidar pratikleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Imperial devletin hükmetme aracı olarak kullandığı sert (şiddet) ve yumuşak (hoşgörü) iktidar aygıtları bir kural olarak değil, bir ihtimal olarak devreye girmektedir. Kuralların uygulanışı genellikle gücünün çıkarı doğrultusunda rastlantısal olarak uygulamaya konulurken ihtimallerin uygulanması rastlantısal olmaktansa durumsal bir özellik arz etmektedir. Kurallar iktidarın niyetini gizleyip tebaanın davranışlarını belirginleştirmeyi amaçlarken, ihtimaller iktidarın bariz amaçlarının gerçekleşmesine engel olabilecek şekilde gelişen olayların engellenmesi veya tebaanın öngörülemez davranışlarını sınırlandırmak için vardır. Aydınlanma dönemi düşünürleri genel olarak kurallara uymayı (yasaya tabi olmayı) pozitif bir özgürlük olarak tahayyül ederken ihtimalleri ve olumsuzlukları birer özgürlük biçimi olarak düşünmemişlerdir. Ancak bu düşünme tarzı, Aydınlanma ile herhangi bir özdeşlik içermese de modern sömürgeciliğin farklı sömürgelere farklı kurallar uygularken kendine sınırsız bir özgürlük sunmasına engel olmamıştır.

Geleneksel veya Klasik imparatorlukların uyguladıkları -gerek savaş gerek ekonomik-politikalar ise karşılaştıkları varoluşsal sorunlarla baş etme biçimlerine denk düşmektedir. Geleneksel imparatorlukların ontik (varlıksal) meseleleri yerini çok daha dayatmacı olan (rejimden yana siyasi ve kültürel tutumlara sahip olmaya zorlayan) epistemik ve (hamasi anlamında) epik meselelere bırakmıştır. Geleneksel imparatorlukların savaş (fetih) ve adalet gibi temel değerleri veya yapıtaşlarındaki farklılıklara ve ortak bir uluslararası hukuk anlayışının yokluğuna rağmen küresel bir düzen ve ticaret mümkün olmuştur. Modern dönemde uluslararası hukuk kurallarının ve örgütlerin bu kadar gelişmesine rağmen uluslararası evrenin hala anarşik bir görüntü sergilemesi dikkate değer bir paradokstur. Aslına bakılırsa uluslararası anarşi henüz meydana gelmemiştir çünkü hâlâ dünyayı çekip çeviren ve polisliğini yapan imparatorluklar mevcuttur.

Kaynakça

- Anderson, Benedict. Hayali Cemaatler. 5. Baskı. Çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, (2015).
- Armitage, David. "Introduction". Theories of Empire 1450-1800. Ed. David Armitage. London & New York: Routledge, 2016.
- Becquemont, Daniel. "Social Darwinism: From Reality to Myth and From Myth to Reality". Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences, 42/1 (2011).
- Blauner Bob. Racial Oppression in America. New York: Harper & Row, 1972.
- Breuilly, John. "Modern Empires and Nation States". Thesis Eleven, 39/1 (2017), 11-29.
- Burbank, Jane - Cooper, Frederic. İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik. Çev. Ahmet Aybars Çağlayan. İstanbul: İnkılap, 2011.
- Derow, Peter. S. "Polybius, Rome and East". The Journal of Roman Studies, 69 (1979), 1-15.
- Dimaggio, Paul. J. - Powell, Walter. W. "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields". American Sociological Review, 48/2 1983, 147-160.
- Duman, Mehmet Zeki. "İmparatorluk Nostaljisi: Michael Hardt ve Antonio Negri'de Egemenlik ve İmparatorluk". Liberal Düşünce Dergisi, 24/95 (2019), 37-65.
- Ferguson, Yahe. H. "Approaches to Defining "Empire" and Characterizing United States Influence in the Contemporary World". International Studies Perspectives, 9/3 (2008), 272-280.
- Habermas, Jurgen. Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti. Çev. Medeni Beyaztaş. İstanbul: Bakış Kitaplığı, 2002.
- Hardt, Michael - Negri, Antonio. İmparatorluk. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 5. Baskı, 2003.
- Hobson, John Atkinson. Imperialism: A Study. New York: Cosimo, 2005.
- İbn Haldun. Mukaddime I. Ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.
- İnalçık, Halil. Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, I. Cilt. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 55. Baskı, 2015.
- Karatani Kojin. Dünya Tarihinin Yapısı: Üretim Tarzlarından Mübadele Tarzlarına. Çev. Ali Karatay. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Kautsky, John H. "J. A. Schumpeter and Karl Kautsky: Parallel Theories of Imperialism". Midwest Journal of Political Science. 2(5), (1961), 101-128.
- Kodaman, Bayram. "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış". SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16, (2007), 1-24.
- Kumar, Krishan. "Nation-states as Empires, Empires as Nation-states: Two Principles, One Practice?". Theory and Society, 39/2, (2010), 119-143.
- Lenin, Vladirmir. Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması. Çev. Cemal Süreyya. İstanbul: İnter Yayınları, 1995.

- Leonhard, Jörn - Von Hirschhausen, Ulrike. "Does the Empire Strike Back? The Model of the Nation in Arms as a Challenge for Multi-Ethnic Empires in the Nineteenth and Early Twentieth Century". *Journal of Modern European History*, 5/2, (2007), 194-221.
- Lintott, Andrew. "What was the 'Imperium Romanum?'". *Greece & Rome*, 28/1, (1981), 53-67.
- Luraghi Riamond. *Sömürgecilik Tarihi*. Çev. Halim İnal. İstanbul: E Yayınları, 2011.
- Mikhail, Alan - Philliou, Christine. M. "The Ottoman Empire and The Imperial Turn". *Comparative Studies in Society and History*, 54/4, (2012), 721-745.
- Muldoon, James. *Empire and Order: The Concept of Empire, 800-1800*. London: Macmillan Press, 1999.
- Motyl, Alexander. *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empires*, New York: Columbia University Press, 2001.
- Münkler, Herfried. *İmparatorluklar: Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantığı*. Çev. Zehra Aksu Yilmazer. İstanbul: İletişim, 2009.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2010.
- Polanyi, Karl. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press, 2001.
- Richardson, John. S. "Imperium Romanum: Empire and the Language of Power". *Journal of Roman Studies*, 81, (1991), 1-9.
- Roy, Oliver. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. Çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Metis, 2000.
- Schumpeter, Joseph. *Imperialism & Social Classes: Two Essays by Joseph Schumpeter*. Cleveland & New York: Meridian Books, 1955.
- Steinmetz, George. "The Sociology of Empires, Colonies, and Postcolonialism". *The Annual Review of Sociology*, 40, (2014), 77-103.
- Tilly, Charles. *Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu: 990-1992*. Çev. Kudret Emiroğlu. İstanbul: İmge Yayınevi, 2001.
- Ünlü, Reşat Barış. *The Genealogy of a World-Empire: The Ottomans in World History*, Binghamton University, Sociology, Doktora Tezi, 2008.
- Ünlü, Reşat Barış. "İmparatorluk Fikrinin Gelişimi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65/3, (2010), 238-265.
- Wimmer, Andreas - Min, Brian, "From Empire to Nation-State: Explaining Wars in the Modern World, 1816-2001", *American Sociological Review*, 71/6 (December 2006), 867-897.
- Wittfogel, Karl. *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. London: Yale University Press, 1957.
- Yalvaç, Faruk. "Tarihsel Sosyoloji ve Uluslararası İlişkiler: Jeopolitik, Kapitalizm ve Devletler Sistemi", *Uluslararası İlişkiler*, 10/ 38, (2013), 3-28.
- Zielonka, Jan. *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*. Oxford, Oxford University Press, 2006.